

گفتارهایی در ایرانی باستان و میانه

سالار رضازاده

در مقاله «ماهیار نوایی و سنگ نبشته بَغستان (بیستون)» بعد از بررسی مختصر ترجمه مرحوم دکتر ماهیار نوایی از کتیبه بیستون که از نخستین پیشکشوتان ترجمه کامل و روشمند کتیبه مذکور به زبان فارسی بود، به تحلیل واژه بَغستان که در عنوان مقاله استاد ماهیار نوایی در مجله سخن آمده بود پرداخته و چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند که این پژوهش تأییدی است بر نظر دیودروس سیسیلی که از قول کتزیاس از کوهی به نام Bagistan نام برده، و این که در زبان فارسی باستان واژه Bagistān وجود داشته که از راه فارسی میانه و یا به طور مستقیم به صورت وام‌واژه به سغدی نیز وارد شده است. استاد در مقاله بعدی تحت عنوان «آپادانا: ایوان» بعد از توضیحات مقدماتی درباره آپادانا در کتیبه‌ها و تاریخ هخامنشیان، به اشتقاق و معنی واژه فارسی باستان apadāna پرداخته و در ادامه نظریات دانشمندان مختلف را بررسی و در پایان هم‌نظر هنینگ را که ریشه ایوان فارسی را apadāna فارسی باستان می‌داند تأیید کرده است.

مقاله «کتیبه‌ای به خط پهلوی در چین» در اصل معرفی کتیبه سنگ گور شاهدختی ایرانی است که پدرش از سرداران و از خاندان سورن بوده. استاد ابتدا به طور مختصر به متون کشف شده در چین و ترکستان پرداخته و در ادامه عکس‌هایی از کتیبه را به همراه ترجمه آن آورده است.

بی‌شک کریستیان بارثلمه از بزرگ‌ترین ایران‌شناسان بود که خدمات ارزنده‌ای به ویژه در زمینه زبان‌های باستانی ایران انجام داد. وی با مقایسه زبان‌های ایرانی با زبان‌های دیگر هندواروپایی به کشف قانونی در تحول آوایی زبان‌های ایرانی نایل آمد که به قانون بارثلمه مشهور است. استاد در اولین مقاله از بخش دوم با عنوان «تأثیر قانون بارثلمه بر ساختار فعل‌های زبان فارسی» به بررسی مصادیق قانون بارثلمه در زبان‌های ایرانی باستان و میانه پرداخته است.

دکتر قریب در مقاله «تحول وجه تمنایی به ماضی استمراری در زبان‌های ایرانی» به این تحول در زبان‌های فارسی باستان، اوستایی، زبان‌های ایرانی میانه شرقی (سغدی، خُتنی، بلخی)، زبان‌های ایرانی شرقی جدید، زبان‌های ایرانی میانه غربی و نیز

پژوهش‌های ایرانی باستان و میانه (مجموعه مقالات). بدرالزمان قریب. به کوشش محمدشکری فومشی. تهران: طهوری. ۱۳۸۶. ۲۵۴ ص. ۵۲۰۰۰ ریال.

دکتر قریب، استاد پیشین گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی دانشگاه تهران و عضو پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی است. استاد با فرهنگ و زبان‌های باستانی و میانه ایران به خوبی آشنا و در زمینه زبان، ادبیات و فرهنگ سغدی تخصص و شهرت جهانی دارند. جای خوشبختی است که اخیراً مجموعه مقالات وی در دو زمینه ایرانی باستان و میانه و نیز سغدی^۱ به کوشش آقای محمد شکری فومشی منتشر شده است. در این کتبه نوشت قصد بر آن است که مجموعه مقالات ارزشمند استاد در زمینه ایرانی باستان و میانه معرفی و بررسی شود.

کتاب حاضر بعد از سخن ویراستار و زندگی‌نامه علمی استاد، شامل چند بخش و هر بخش شامل چند مقاله به شرح زیر است: فارسی باستان میانه؛ دستور تاریخی و گویش؛ مانویت؛ به بهانه جشن و سفر؛ و مقالات انگلیسی.

از خشیارشا (۴۸۶ تا ۴۶۵ ق. م) کتیبه‌های چندی بر جا مانده است.^۲ یکی از این کتیبه‌ها که در اسفندماه سال ۱۳۴۵ در نزدیکی تخت جمشید یافته شده است رونوشتی از کتیبه آرامگاه داریوش (۵۲۲ تا ۴۸۶ ق. م) در نقش رستم است. در اولین مقاله از بخش اول این مجموعه با عنوان «کتیبه تازه‌یافته خط میخی منسوب به خشیارشا» به نحوه و کیفیت دسترسی استاد قریب به کتیبه مذکور پرداخته شده است.

مقاله دوم با عنوان «کتیبه تازه‌یافته خط میخی منسوب به خشیارشا» که می‌توان گفت مکمل مقاله اول است شامل آوانویسی، ترجمه، و وجه اختلاف کتیبه مذکور (XPI) با کتیبه داریوش در نقش رستم (DNB) و فهرست واژه‌های مطالعه شده است. از آن‌جا که از سال انتشار مقاله حدود نیم سده می‌گذرد، در قسمت یادداشت‌های افزوده به تحقیقاتی که در این مدت در این باره انجام شده است اشاره شده و در پایان هم تصویر کتیبه آمده است.^۳

فارسی دری پرداخته است.

در مقاله «تاریخچه گویش‌شناسی در ایران» که آخرین مقاله بخش دوم است به تحقیقات گویش‌شناسی در ایران و آثار و فعالیت‌های زنده‌یاد استاد دکتر صادق‌کیا، دکتر احسان یارشاطر، استاد ایرج افشار (که از پیشکسوتان در این حوزه بودند) تا محققان بعدی پرداخته شده است.

استاد قریب در مقاله «سخنی درباره منوهد روشن (بهمن روشن)» به تحلیل و بررسی کتاب دانشمند شهیر آلمانی ورنر زوندلمان درباره نوس روشن که یکی از ایزدان نجات بخش مانوی و تجلی و تجسم مفهوم رستگاری است، پرداخته است.

مقاله بعدی با عنوان «هفته در ایران قدیم؛ پژوهشی در هفت پیکر نظامی و نوشته‌های مانوی» در واقع بررسی روزهای هفته در متون مانوی و هفت‌پیکر نظامی است که در ادامه دایره این بررسی به متون سعیدی و نیز متون ایرانی میانه غربی نیز کشیده شده است.

«خدای دین مزدیسنان در یک متن مانوی» و «عدد پنج در اسطوره مانی» از دیگر گفتارهای بخش مانویت کتاب حاضر است.

در مقاله بعدی با عنوان «نوروز؛ جشن بازگشت به زندگی؛ جشن آفرینش و جشن تجلی عناصر فرهنگ مدنی» به بررسی و تحلیل نوروز در زمینه‌های ذکر شده در عنوان مقاله پرداخته شده است. نکته درخور اشاره در مورد این مقاله، عدم ذکر کامل منابع و مراجع است.^۴

گزارش سفر استاد قریب به دانشگاه سن پترزبورگ برای تدریس در یک دوره دو هفته‌ای، آخرین مقاله بخش جشن و سفر و هم

آخرین مقاله فارسی این کتاب ارزشمند را تشکیل می‌دهد. این کتاب نیز بخشی به زبان انگلیسی دارد شامل مقدمه‌ای درباره زندگی علمی استاد و نیز دو مقاله که در مجلات بین‌المللی منتشر شده‌اند.

مقاله اول با عنوان «کتیبه تازه یافته به فارسی باستان» در واقع گزارش انگلیسی کتیبه جدید خشایارشا است که در آغاز این گفتار به آن اشاره شد.

می‌توان گفت استاد در مقاله بعدی با عنوان «اهمیت اعداد در اساطیر مانوی» به تکمیل مبحث عدد پنج در اسطوره مانی ولی با در نظر گرفتن تمام اعداد ذکر شده در اساطیر، پرداخته است.

در پایان ضمن توصیه خواندن این کتاب به تمامی محققان و پژوهشگران فرهنگ ایران باستان، باید گفت این مجموعه از بهترین کتاب‌هایی است که در دهه اخیر در زمینه فرهنگ و زبان‌های باستانی و میانه ایران در کشور منتشر شده و به همین سبب باید از مؤلف دانشمند مجموعه، دکتر بدرالزمان قریب و نیز آقای محمد شکری فومشی که دسترسی به مقالات ارزشمند استاد را با تهیه این کتاب سهل نموده‌اند سپاسگزاری کرد.

۱. بدرالزمان قریب، مطالعات سعیدی، به کوشش محمدشکری فومشی، (تهران: طهوری، ۱۳۸۶).

۲. در این باره رک: احمد تفضلی، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموزگار، (تهران: سخن، ۱۳۸۳)، صص ۲۷-۲۸.

۳. یکی از این تحقیقات جدید، مقاله پروفیسور والتر هینتس است که خوشبختانه اخیراً به فارسی ترجمه شده است. رک: والتر هینتس، «سنگ‌نبشته نویافته خشایارشا از تخت جمشید»، یافته‌های تازه از ایران باستان، ترجمه پرویز رجبی، (تهران: ققنوس، ۱۳۸۶)، صص ۷۹-۵۹.

۴. برای اطلاع بیشتر درباره نوروز نیز رک: ژاله آموزگار، «نوروز»، زبان، فرهنگ، اسطوره (مجموعه مقالات)، (تهران: معین، ۱۳۸۶)، صص ۲۶۱-۲۴۶.

مؤسسه پژوهشی و انتشاراتی کومش

ناشر کتاب‌های تاریخ، فرهنگ، عرفان، هنر و ادبیات ایران
جدیدترین پژوهش‌های خود را تقدیم می‌کند:

۱. آزاداندیشی و مردم‌گرایی در ایران / تألیف دکتر عبدالرفیع حقیقت
۲. تاریخ جنبش‌های مذهبی در ایران (۴ جلد)
۳. سهروردی شهید فرهنگ ملی ایران
۴. مکتب‌های عرفانی در دوران اسلامی
۵. جنبش زیدیه در ایران
۶. مقامات ابوالحسن خرقانی
۷. تاریخ سنگسر سرزمین دلاوران سرسخت
۸. تاریخ پانصد سال حکومت اشکانیان
۹. مولانا از بلخ تا قونیه
۱۰. قهرمانان ملی ایران (از کاوه آهنگر تا دکتر محمد مصدق) (۳ جلد)
۱۱. تاریخ نهضت‌های ملی ایران (از نفوذ اروپاییان تا استقرارمشروطه در ایران)
۱۲. خدمات ایرانیان به اسلام
۱۳. شاعران بزرگ ایران (از رودکی تا بهار)
۱۴. شاعران بزرگ معاصر (از دهخدا تا شاملو)
۱۵. تاریخ روابط خارجی ایران از کهن‌ترین زمان تاریخی تا عصر حاضر
۱۶. هفت هزار سال تقویم تاریخ ایران (از آغاز تاریخ تا عصر حاضر)
۱۷. شهیدان قلم و اندیشه (شامل شرح احوال ۴۶ تن شهید قلم و اندیشه)
۱۸. فرهنگ هنرمندان ایرانی از آغاز تا امروز
۱۹. فرهنگ تاریخی و جغرافیایی شهرستان‌های ایران
۲۰. مجموعه کامل غزل‌های سعیدی به خط استاد حسن سخاوت
۲۱. ترانه‌های رفیع (دومین مجموعه شعر رفیع)
۲۲. جلوه‌های جهانی مهاجرت‌های تاریخی ایرانیان
۲۳. جنبش شعوبیان (آزادمردان ایرانی) تا قرن پنجم هجری
۲۴. نگین سخن شامل شیواترین آثار منظوم ادبیات فارسی (جلد ۱ و ۱۱)
۲۵. حکومت جهانی ایرانیان (از کورش تا آریو برزن)
۲۶. تاریخ قومس (سمنان، دامغان، شاهرود، بسطام و جندق)
۲۷. عارفان بزرگ ایرانی در بلندای فکر انسانی
۲۸. نقش ارتش در تحولات تاریخی ایران
۲۹. دیرپایی مغز (ضدبیری)
۳۰. زندگی‌نامه دکتر حسین فاطمی
۳۱. تاریخ هنرهای ملی و هنرمندان ایرانی (از مانی تا کمال‌الملک)
۳۲. احسن التقاسیم/مقدسی، ترجمه دکتر علینقی منزوی
۳۳. تاریخ نهضت‌های ملی ایران (جلد پنجم: از جدال مشروطه تا سقوط جبهه ملی)
۳۴. خمخانه وحدت شیخ علاءالدوله سمنانی
۳۵. وزیران ایرانی (از بزرگمهر تا امیرکبیر)
۳۶. حکومت دینی ساسانیان
۳۷. حافظ رفیع (با مقدمه تحقیقی عبدالرفیع حقیقت)
۳۸. پیام جهانی عرفان (متن سخنرانی عبدالرفیع حقیقت در دانشگاه‌های امریکا)
۳۹. حاج ملاعلی الهی، مردم‌پناه نامدار سمنانی
۴۰. غزل‌های ناب یغمای جندقی (با مقدمه تحقیقی عبدالرفیع حقیقت با خط استاد حسن ملایی تهرانی)
۴۱. کومش، سرزمین آزاداندیشان (نخستین کانون عرفان ایران)
۴۲. فرهنگ شاعران زبان پارسی از آغاز تا امروز (دو جلد)

تلفن مرکز پژوهش: ۸۸۰۴۸۰۰۴
مرکز پخش: مؤسسه گسترش فرهنگ و مطالعات.
تلفن: ۸۸۷۹۴۲۱۸-۱۹